METAFORE ALE EŞECULUI FEMININ ÎN ROMANUL HORTENSIEI PAPADAT-BENGESCU

MIHAELA ROŞU BÎNĂ

Cuvinte-cheie: *eşec, metaforă, boală, dezagregare, decadenţă*

Lumea feminină, cu toate atributele sale: gingăşie, delicateţe, complexitate, mister a fost mereu în centrul discursului literar. Investigarea ei, însă, a fost făcută dintr-o perspectivă exterioară a ochiului masculin, adeseori condescendent şi tributar prejudecăţilor. Privirea este uneori superficială, deoarece universul feminin se închide asupra lui însuşi încifrând esenţa eternei feminităţi.

Mult mai interesantă este cealaltă perspectivă a lumii feminine, văzută din interior, femeile dezvăluind subteranele sufletului lor în profunzime fără false pudori sau prejudecăţi contestatare. Curajul femeii de a vorbi despre ea însăşi apare în perioada de ascensiune a burgheziei şi de dezvoltare a speciei pe care o ilustrează romanul. Aceasta se întâmplă, în literatura universală, pe la mijlocul secolului al XIX-lea.

Eliberarea şi emanciparea femeii pare să se producă odată cu debutul unui nou secol. Ea pătrunde într-o altă lume, accesibilă până acum numai bărbaţilor, o lume a sălilor de concerte sau de teatru, a amfiteatrelor sau a sălilor de şedinţă, a spitalelor, tribunalelor sau a cinematografelor, o lume a bulevardelor marilor capitale. La nivelul discursului romanesc mutaţiile sunt evidente. Retorica romanului feminin se transformă radical. Limbajul mult mai îndrăzneţ renunţă la formulări convenţionale şi eufemistice. Femeia are curaj să vorbească despre ea însăşi, despre labirinturile şi subteranele sufletului său, zone abisale ale psihicului, mai puţin sondate. Indiferent de

BDD-A13010 © 2012 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:25 UTC)

mediul investigat sau de sufletul femeii pus sub microscop, datele femininului sunt asemănătoare: înclinaţia spre analiză, reflexivitate şi reverie, dar şi spre cârcotire, bârfă, intrigi mărunte.

Hortensia Papadat-Bengescu sau „romanciera femeilor”[1], cum o apreciază Pompiliu Constantinescu, este „fără îndoială scriitorul care a exercitat o înrâurire mai adâncă asupra romanului nou”[2], aducând inovaţii substanţiale romanului românesc sub raport tematic, structural şi stilistic, contribuind „la procesul urbanizării literaturii noastre”[3], după aserţiunea criticului Eugen Lovinescu.

Hortensia Papadat-Bengescu este prima scriitoare din literatura română care aduce în prim-planul romanului interbelic conceptul de feminitate. Scriitoarea sondează cu luciditate şi curaj adâncimile misterului feminin. Limbajul romanelor sale dezvăluie preocuparea aproape obsesivă pentru anumite teme. Acestea, deşi multiple, sunt strâns legate de sensibilitatea sufletului femeii. Scriitoarea abordează în creaţiile sale: dragostea, erotismul, familia, maternitatea, emanciparea femeii, cariera, parvenirea, snobismul sau cea mai des întâlnită dintre toate, care şi caracterizează finalitatea celor amintite: tema eşecului. Intenţia este vădit polemică şi induce subtil o meditaţie amară asupra şanselor reduse de afirmare a feminităţii într-o lume în care aparenţa, falsa valoare, convenţionalismul şi lipsa de scrupule acaparează şi sufocă aspiraţiile. Este uşor să izolăm punctul de vedere al autoarei de cel al „feministei” Nory, la finalul lecturii romanului *Rădăcini*, istorie a deplinului eşec al personajului în discuţie.

Conform Dicţionarului explicativ al limbii române, *eşecul* înseamnă „înfrângere, insucces, neizbândă, nereuşită într-o acţiune”, iar termenul provine din francezul „échec”[4]. Chiar nenumit, eşecul reverberează în urechile cititorului printr-o utilizare repetitivă conştientă a unor metafore, precum boala, moartea, degradarea fizică

[1] Pompiliu, Constantinescu, *Romanul românesc interbelic*, Editura Minerva, Bucureşti, 1977, p. 79.
[2] Tudor, Vianu, *Arta prozatorilor români*, Editura Minerva, Bucureşti, 1988, p. 226.
[3] Eugen, Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. II, Editura Minerva Bucureşti, 1973 p. 372.
[4] DEX’98, www.dexonline.ro.

BDD-A13010 © 2012 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:25 UTC)

şi psihică. Toate aceste forme multiplicate ale Urâtului par să „prezideze”[5] existenţa umană şi să determine neîmplinirea personajelor.

În raport cu un ideal de realizare feminină, eşecul reprezintă în proza interbelică, exact opusul acesteia. Dacă reprezentarea ideii de plenitudine feminină în viziune romantică înseamnă: familie, maternitate, carieră, iubire, emancipare, în proza modernă, femininul, respectiv feminitatea dobândesc alte valenţe. Aspiraţiile spre normalitate, spre standardele feminine sunt aceleaşi, însă de cele mai multe ori, în realizarea acestora intervine un factor care fracturează aspiraţiile şi duce la dezmembrare, la dezechilibru, la înfrângere, insucces, neizbândă, eşec. Romanul eşecului, *Rădăcini*, este „romanul a trei maniace: Aneta Pascu, Nory Baldovin şi Dia Baldovin, cu totul lipsit de o semnificaţie umană sau socială. Romanul are şi unele situaţii înduioşătoare sau pagini scrise cu artă, dar toate acestea nu reuşesc să şteargă atmosfera de muzeu patologic, cu statui de ceară puse într-o totală dezordine”[6]. Opera transfigurează tema amintită, cuprinzând toate domeniile: uman, social, cultural, politic. Şi mai bine conturată în opera romanescă este degradarea umană, transpusă la nivel stilistic prin metafora bolii. Sanatoriul, spitalul, cabinetul medical devin locaţii predilecte pentru multe din evenimentele surprinse atât în *Concert din muzică de Bach*, cât şi în *Drumul ascuns* sau *Rădăcini*, transformându-se în spaţii de locuit ale bolnavilor reali sau închipuiţi. Familia Rim îşi inaugurează noua reşedinţă care este şi cabinet medical exclusivist, rezervat protipendadei feminine a Bucureştiului. „Cabinetul de consultaţie, foarte spaţios, era prevăzut cu tot confortul [...] Cristalul meselor şi dulapurilor, uneltele variate străluceau: erau acolo canapele felurite cu resorturi complicate. Lina manevră una din ele care se înălţă şi se întinse tocmai ca masa operatorie.”[7] Lexicul paragrafelor care descriu asemenea spaţii se

[5] Florin, Mihăilescu, *Introducere în opera Hortensiei Papadat-Bengescu,* Editura Minerva, Bucureşti, 1975, p. 179.

[6] Valeriu, Ciobanu, *Hortensia Papadat Bengescu,* Editura pentru literatură, Bucureşti, 1965, p. 233.

[7] Hortensia, Papadat-Bengescu, *Concert din muzică de Bach*. Ediţia a II-a, Editura Albatros, Bucureşti, 1972, p. 5.

BDD-A13010 © 2012 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:25 UTC)

specializează. Terminologia ştiinţifică, riguroasă este prezentă şi în paginile în care prozatoarea surprinde manifestările maladive ale personajelor sale. Ea întocmeşte adevărate fişe de observaţie clinică în care surpările zilnice ale trupului fizic sunt înregistrate aproape cu voluptate. Psihicul nu rămâne în afara alterării generale a fiinţei.

Multe din personajele care populează romanele sunt medici, infirmiere, surori medicale, moaşe (Lina, Rim, Walter, Pejan, Mari etc.). Neurastenica Lenora din *Fecioarele despletite* se căsătoreşte, după divorţul de moşierul Hallipa, cu doctorul Walter. Noul domiciliu din palatul Barodin este de o anexă a sanatoriului de lux pe care acesta îl deţine. „Corpul de casă, vizibil de pe şosea, la stânga rondului întâi ce leagă Calea Victoriei cu aleea păduricii bucureştene, clădire cu aspect de castel bavarez, era numai centrala instituţiei; trei pavilioane impunătoare şi noi erau simetric repartizate înapoi în mijlocul parcului şi legate de corpul principal prin lungi coridoare; pavilionul de chirurgie, cel de boli interne şi cel de boli nervoase; în fund, izolat sub ocrotirea brazilor şi a teilor, se afla un al patrulea pentru contagioase, cu stil de adevărat pavilion de vânătoare."[8]

Rătăcirile fără obiect ale femeii prin locuinţa străină şi rece o conduc adeseori în „sălile cu paturi albe, cu instrumente ciudate, cu mioros antiseptic, localul de suferinţă şi datorie, asupra căruia veghea pasiunea glacială a lui Walter."[9] Pentru fosta stăpână a Prundenilor, acest ultim popas nu este decât o anticipare a alterării şi a morţii. Atinsă de cancerul care o loveşte în esenţa fiinţei şi a feminităţii ei debordante, Lenora va agoniza lent, umilitor în palatul transformat din cămin în spital şi cavou. Tot în acest impunător stabiliment se sfârşeşte discret, la momentul oportun, căsnicia Elenei Drăgănescu-Halippa prin moartea subită a marelui industriaş.

Magistrală în descrierea procesului alterării umane, atât a celei morale, cât şi a disoluţiei fizice, în analiza patologiei şi a bolilor trupeşti sau sufleteşti, scriitoarea a surprins critica prin „incisivitatea analizei psihologice practicată cu pasiune ştiinţifică"[10]. Prozatoarea a

[8] Idem, *Drumul ascuns*. Ediţia a II-a, Editura Albatros, Bucureşti, 1972, p. 5.
[9] Ibid., p. 16.
[10] Eugen, Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. II, Editura Minerva Bucureşti, 1973 p. 427.

BDD-A13010 © 2012 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:25 UTC)

coborât în adâncul subconştientului, investigând universul fiziologic în toată semnificaţia lui primară, greu de sesizat şi de transpus în limbajul epicii literare. Dimensiunea corporală, aproape viscerală a existenţei omeneşti reprezintă marca autentică a scrisului bengescian. Semnificativă, în acest sens, este predilecţia romancierei pentru cazurile patologice. E vorba despre patologie fizică: boala Lenorei şi a Madonei, migrenele şi starea precară a sănătăţii Corneliei, dar şi de patologia psihică: nimfomania Mikăi-Lé, oligofrenia gemenilor Hallipa, fantasmagoriile şi nebunia Anetei Pascu. La autoarea *Rădăcinilor* nu este relevantă numai descrierea minuţioasă a bolii, ci mai ales legăturile complexe dintre fizic şi psihic. Boala mentală înrăutăţeşte starea fizică şi viceversa. Bună cunoscătoare a psihologiei feminine, Hortensia Papadat Bengescu a fost preocupată constant de evoluţia feminităţii, marcată de agregările şi dezagregările vârstei, dar şi de cele sociale. Boala are în romanele sale caracter programatic, distrugând mai întâi femeia şi apoi fiinţa, sugerând astfel semnul unui eşec determinat biologic şi social. „Oprită astfel de la ravagii violente, distrugerea se făcea latent, chinurile erau suprimate, dar le înlocuia o indispoziţie morbidă care încarcera tot organismul. Trupul acela condamnat nu simţea astfel nici energiile unor dureri care-l puteau uşura prin moarte şi nici nădejdea unei vindecări. Peripeţiile luptei dintre organism şi flagel erau împiedicate, puterile de atac erau reduse la neputinţă, cele de rezistenţă însă nu existau nici ele."[11]

Rădăcinile bolnave sau fragile constituie pentru diverşi eroi din roman cauza unui final sumbru, motivele prăbuşirii fiind când patologice, când sociale. Patologia vieţii morale este o preocupare constantă a romanelor autoarei, fiind susţinută printr-o putere analitică surprinzătoare. „Ceea ce o interesează în cel mai înalt grad este zugrăvirea unui proces inevitabil de dezagregare a unei lumi precis conturate socialmente, în care germenele disoluţiei fizice şi morale începe a face ravagii"[12]. Interesul clinic stăruie, iar alterarea conştiin-

[11] Hortensia, Papadat-Bengescu, *Concert din muzică de Bach*. Ediţia a II-a, Editura Albatros, Bucureşti, 1972, pp. 183-184.
[12] Mircea, Zaciu, *Masca geniului*, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1967, p. 214.

BDD-A13010 © 2012 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:25 UTC)

ţei este adeseori consecinţa surpării maladive a individului. În acelaşi timp se înregistrează şi un echilibru între actele conştiinţei, recunoscute ca sănătoase, şi acelea a tulburărilor psihice. Pe măsura desfăşurării romanelor, putem observa siguranţa sondărilor morale, luciditatea analitică prin trăsături repezi şi incizii neşovăitoare. Dincolo de onorabilitatea aparenţelor burgheze, prozatoarea descoperă amănuntul infamant, care duce la dezumanizarea progresiva a personajului. Pulverizarea, destrămarea şi dezagregarea eului are o cauză ascunsă, devoalată indirect prin reflectorii-colportori ce îşi asumă rolul adeseori nefast.

Dacă în romanul tradiţional femeia se identifică cu iubirea însăşi, iar relaţia de cuplu se bazează pe sentimente sincere, proza Hortensiei Papadat-Bengescu schimbă în totalitate viziunea despre iubire. Semnele patologicului se întrezăresc şi la acest nivel, fie prin manifestări instinctuale exacerbate (Lenora, Mika-Lé, Sia), erotomanie fantasmagorică (Aneta Pascu), fie prin răceala frigidă a Elenei sau indeterminare sexuală manifestată în cazul lui Nory Baldovin. Chiar dacă retorica romanului interbelic dezaprobă abordarea făţişă a subiectelor de acest gen, limbajul aluziv al personajelor face trimiteri transparente la teme greu abordabile, dacă nu imposibile pentru epoca în discuţie.

Semnificative sunt cuplurile din ciclul Hallipilor în care personajele au ca ideal „căsătoria de amor" pentru ca mai apoi „amorul" să cedeze sub presiunea vectorilor adevăratei structuri sufleteşti.

La un prim nivel, scriitoarea urmăreşte evoluţia cuplului de la pactul erotic la cel social. Nu doar faţa descoperită a cuplului este asemănătoare la perechile Walter-Lenora, Ada Razu-Lică Trubadurul sau Elena-Drăgănescu, ci şi dinamica „internă" a raporturilor dintre cei doi; fiecare trăieşte plăcerea maladivă de a fi victima celuilalt. Facerea şi des-facerea cuplurilor stă adeseori sub semnul bolii şi al morţii. Partenerii de prisos cedează locul noilor veniţi, părăsind scena pentru a se instala fie în sanatorii luxoase, fie în sicrie somptuoase însoţite de toată mascarada funebră, adecvată rangului social. Când pasiunea oboseşte, rămâne doar o simţire morbidă, apoi un interes nesatisfăcut, alimentat de mister, iar apoi acelaşi sentiment urmărit de indignare.

BDD-A13010 © 2012 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:25 UTC)

Dragostea mai apare şi în fanteziile personajelor labile psihic, cum este Aneta Pascu din *Rădăcini*. Ea îşi confecţionează iubirea pentru un personaj inexistent, căruia dorinţele sale refulate îi închipuie un profil strălucitor.

Eroinele romanelor Hortensiei Papadat-Bengescu provin de cele mai multe ori din familii dezmembrate. Familiile, dealtfel, apar în prim-planul acţiunii sau uneori în fundalul acesteia, cu membri mai mult sau mai puţin numeroşi, principali sau colaterali. Relaţiile din cadrul familiilor pot fi clasificate în două categorii : matrimoniale sau filiale. Cupluri destrămate, bazate pe materialism, parvenire, neîncredere, minciună, acestea sunt familiile din *Fecioare despletite, Concert din muzică de Bach, Drum ascuns* sau *Rădăcini.* Metafora bolii şi moartea sunt redundante şi la nivelul acestui plan de posibilă împlinire feminină. Majoritatea partenerilor afectaţi de maladii incurabile părăsesc cuplul într-un moment, de regulă oportun, pentru cel rămas în viaţă.

Relaţiile filiale şi materne sunt dintre cele mai labirintice întâlnite vreodată în literatură. Mamele din romanele amintite sunt aproape complet lipsite de dragoste maternă, semn distinctiv de alcătuire interioară anormală, la limita patologicului; adeseori ele îşi manifestă făţiş repulsia faţă de propriul păcat, ca doctoriţa Rim sau Lenora. Relevant în acest caz este şi exemplul Elenei Drăgănescu-Hallipa, care se preocupă prea puţin de sensibilitatea fiului ei Ghighi şi îl sacrifică întoarcerii la pământ spre rădăcini. Ambiţia mamei de a-l face un bun moşier va contribui la depresia băiatului şi-l va determina să se spânzure.

În mod frecvent accentul cade pe starea de orfan sau de bastard, altă transpunere metaforică în romanele bengesciene a temei a eşecului feminin. Orfanele sunt de obicei „fete din flori" care caută un protector sau o protectoare. Născute din legături pasagere, adeseori incestuoase, ele sunt secretul ruşinos al marilor familii, ascuns cu grijă, mărturia vie a unor greşeli trecute. Renegate de părinţi, poartă prin comportament sau înfăţişare însemnele Urâtului care le-a dat viaţă. Există în alcătuirea lor fizică sau psihică un defect, o disfuncţionalitate majoră care le fac diferite, apropiate de categoria

BDD-A13010 © 2012 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:25 UTC)

monstruosului. Întreaga lor existenţă este pusă încă de la naştere, prin originea incertă, sub semnul eşecului existenţial. Mai rar, ca în cazul lui Nory Baldovin, apare dorinţa de regăsire a rădăcinilor. Preocuparea faţă de ereditate devine puternică la „orfanele neideale", adică la copiii nelegitimi. Absenţa părinţilor sporeşte voinţa, ba uneori chiar încrâncenarea de a se impune fie printr-o neobosită agitaţie, fie printr-o purtare scandaloasă, încercând să atragă atenţia asupra lor. Exemplele sugestive în acest sens sunt : Nory Baldovin, Sia, Mika-Lé. Bastarzii sunt germenii răului care distrug fericirea şi armonia aparentă a cuplurilor conjugale. Din punct de vedere social, sunt indivizi malformaţi sufleteşte şi chiar fizic (Sia), izolaţi, detestaţi de ceilalţi membri ai clanului.

La personajele feminine din romanele bengesciene, afirmarea personalităţii pe plan social şi cultural joacă un rol important. Această dorinţă se poate observa în diverse direcţii : în profesie, în viaţa publică, în artă. Cu toate acestea, pentru majoritatea lor, reuşita mondenă e mai importantă decât cea profesională. În ciclul Hallipilor se subliniază superioritatea aristocraţiei latifundiare, chiar dacă e impostură sau împrumut, asupra burgheziei necioplite. Reflexul parvenirii sociale este snobismul, altă mască amară a eşecului feminin, deoarece acesta presupune mimarea rafinamentului, a bontonului şi păstrarea aparenţelor de morală impecabilă. Preţul acestei mascarade permanente este mare pentru majoritatea personajelor feminine. Elena, Dia plătesc cu şansa ultimă a unei împliniri personale târzii nevoia autoimpusă a păstrării aparenţelor. Culmea rafinamentului o reprezintă cultura muzicală clasică; astfel, concertul organizat în noul salon de audiţii al Elenei Drăgănescu-Hallipa stârneşte interesul lumii mondene bucureştene. Este reprezentată astfel o lume care, pentru a supravieţui „trebuie să-şi aurească blazonul", mereu şi necontenit. Tratând snobismul şi viaţa bucureşteană, romanciera a reflectat în opera sa o societate proaspăt constituită burghez, care se degradează mereu fie social, fie biologic. Decadenţa morală şi spirituală a societăţii îi apare Hortensiei Papadat Bengescu ca rezultat al unei epuizări interioare, cu sugerarea pe alocuri a unor cauze ereditare. Explicaţia este, mai mult decât orice, stilul de viaţă al

BDD-A13010 © 2012 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:25 UTC)

personajelor sale, orizontul închis şi meschin al preocupărilor, permanenta obsesie a conservării poziţiei sociale, de unde rivalitatea mondenă a grupurilor. Moartea şi boala dobândesc în acest context semnificaţii simbolice. Dezumanizarea atinge aproape toate personajele feminine, aducându-le în pragul dezechilibrului, al eşecului şi al irealizării.

Abordând marile teme ale romanelor bengesciene: iubirea, familia, emanciparea şi snobismul din perspectiva personajelor feminine, observăm că toate sunt afectate direct sau indirect de eşec. El reprezintă legătura dintre celelalte subiecte enumerate până acum. Indiferent că este vorba de dragoste, maternitate sau emancipare, eroinele ajunse în punctul de vârf al împlinirii acestor idealuri cunosc gustul amar şi neplăcut al eşecului, al ratării.

Ochiul cercetător al romancierei înregistrează astfel prăbuşirea unei lumi, a unei umanităţi întregi sub verdictul neiertător al propriilor vinovăţii. Leit-motivul urâtului alcătuieşte substanţa viziunii artistice care interferează într-o manieră obligatorie cu eşecul. Urmărit în raport cu un ideal de realizare feminină, eşecul intervine în viaţa personajelor, fracturând aspiraţiile spre realizare ale acestora.

Bibliografie

*** DEX'98, www.dexonline.roi

Ciobanu, Valeriu, *Hortensia Papadat Bengescu,* Editura pentru literatură, Bucureşti, 1965.

Constantinescu, Pompiliu, *Romanul românesc interbelic*, Editura Minerva, Bucureşti, 1977.

Lovinescu, Eugen, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. II, Editura Minerva Bucureşti, 1973.

Mihăilescu, Florin, *Introducere în opera Hortensiei Papadat-Bengescu,* Editura Minerva, Bucureşti, 1975.

Vianu, Tudor, *Arta prozatorilor români*, Editura Minerva, Bucureşti, 1988.

Zaciu, Mircea, *Masca geniului*, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1967.

BDD-A13010 © 2012 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:25 UTC)

DES METAPHORES DE L'ECHEC FEMININ DANS LE ROMAN DE HORTENSIA PAPADAT-BENGESCU

(Résumé)

Le monde féminin a été toujours au centre du discours littéraire. Le point de vue des femmes est intéressant en ce qui concerne leur propre univers. Malgré l'évidente émancipation des femmes au début du XXème siècle, Hortensia Papadat Bengescu présente cet univers d'une manière différente; elle considère les chances d'affirmation des femmes très réduites dans un monde gouverné des préjugés et des convenances. C'est ainsi que le thème de l'échec féminin est presque obsessif dans ses romans. La métaphore la plus fréquente de l'échec est la maladie. Le vocabulaire de ses romans contient un nombre impressionnant des termes de cette aire sémantique. Des autres métaphores utilisées pour exprimer l'échec sont la mort, la désagrégation physique et psychique.

BDD-A13010 © 2012 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:25 UTC)